

Barbara Toroń-Fórmanek

Uniwersytet Zielonogórski [btoron@wp.pl]

Bezpieczeństwo skazanych kobiet w jednostkach penitencjarnych

Abstrakt: bezpieczeństwo jest jedną z najważniejszych potrzeb jakie człowiek musi sobie zapewnić. Zostało to dobrze ujęte w teorii hierarchii potrzeb A. Masłowa. Sam termin bezpieczeństwa jest definiowany na gruncie nauk o bezpieczeństwie. Pojęcie *Human Security* dotyczy poziomu bezpieczeństwa każdej osoby. Właśnie pod tym względem może być rozpatrywany w naukach społecznych, w tym również na płaszczyźnie resocjalizacji. Z tego względu bezpieczeństwo dotyczy takich kwestii, jak: socjalizacja, kontrola społeczna, które to bezpośrednio wpływają na proces zmian dokonywanych w okresie odbywania kary pozbawienia wolności. Badania własne dotyczące poczucia stopnia bezpieczeństwa wśród kobiet przebywających w zakładzie karnym łamią powszechnie występujący stereotyp, że w placówkach penitencjarnych często dochodzi do aktów przemocy. W przypadku wielu kobiet takie uczucie zachodzi po raz pierwszy, co wiąże się z depryzacją tej potrzeby w codziennym życiu. Wzmocnienie poczucia bezpieczeństwa w placówkach poprzez edukację oraz motywowanie i kontrolowanie funkcjonariuszy straży więziennej powoduje, że przeprowadzony proces resocjalizacji (w niektórych przypadkach socjalizacji), prowadzi do wytworzenia się potrzeby bezpieczeństwa wśród kobiet odbywających karę pozbawienia wolności. Przedstawione ujęcie poruszanych kwestii odbywa się na polu nauk o resocjalizacji, chociaż w licznych przypadkach posługuje się terminami wywodzącymi się z nauk o bezpieczeństwie.

Słowa kluczowe: kara pozbawienia wolności, placówki penitencjarne, resocjalizacja, socjalizacja, kontrola społeczna, bezpieczeństwo, teoria hierarchii potrzeb, służba więzienna.

Bezpieczeństwo a resocjalizacja

Kwestie związane z bezpieczeństwem mają wymiar interdyscyplinarny, ponieważ wiele dyscyplin badawczych znajdujących się w obrębie nauk społecznych zajmuje się tym zagadnieniem. Od kilku lat pojęcie to przeżywa swój renesans, co związane jest z rozwojem nauk o bezpieczeństwie. Na jej gruncie funkcjonuje kilkanaście różnorodnych definicji, które niejednokrotnie dosyć szeroko wyjaśniają to zagadnienie (Rosłoń, Troszczyńska 2017, s. 43). Oprócz tego, zagadnienie to musi być uwzględnione w tych naukach, które zajmują się resocjalizacją oraz więziennictwem. Siłą rzeczy taki punkt widzenia powoduje, że jest jednocześnie rozpatrywany na gruncie nauk o bezpieczeństwie. Świadczy to jedynie o transdyscyplinarności tego zagadnienia. W tym przypadku kwestia bezpieczeństwa będzie rozpatrywana z punktu widzenia resocjalizacji.

Fakt że pojęcie bezpieczeństwa można rozpatrywać na wielu równoległych płaszczyznach przyczynia się do tego, że nie ma jednej uniwersalnej definicji (Majer 2012, s. 11–12). Z punktu widzenia resocjalizacji oraz socjologii zagadnienie to powinno być rozpatrywane pod względem człowieka a nie instytucji. Na tym polega największa różnica pomiędzy naukami o bezpieczeństwie a naukami pedagogicznymi. Pomimo dosyć dużych odmienności w definicjach bezpieczeństwa można wyróżnić kilka wspólnych dla wszystkich płaszczyzn elementów charakteryzujących to zagadnienie:

- a) bezpieczeństwo musi występować w relacji do otaczającego środowiska, w którym funkcjonują określone grupy społeczne, jednostki oraz jednostki administracji państwowej i samorządowej;
- b) interpretowanie pojęcia bezpieczeństwa zawsze musi być związane z możliwymi zagrożeniami, jakie mogą pojawić się w badanym środowisku;
- c) postrzeganie bezpieczeństwa na wszelkich płaszczyznach jest zawsze subiektywne;
- d) bezpieczeństwo jest obszarem zmiennym w czasie oraz stopniowalnym w zależności od możliwości wystąpienia zagrożeń w badanym środowisku;
- e) budowane definicje bezpieczeństwa zawsze muszą się odnosić do odczucia zagrożenia przez jednostki, grupy społeczne lub instytucje oraz muszą być związane z koniecznością zaspokajania ich potrzeb, motywów działania w danym przedziale czasu (Fehler 2002, s. 165).

Uwzględniając powyższe zmienne należy przyjąć, że najbardziej odpowiednią definicją bezpieczeństwa będzie definicja autorstwa Stanisława Kozieja: „bezpieczeństwo danego podmiotu to ta dziedzina jego aktywności, której treścią jest zapewnienie możliwości przetrwania (egzystencji) i swobody realizacji własnych interesów w niebezpiecznym środowisku” (Koziej 2011, s. 19). Jest to najczęściej używana i najbardziej uniwersalna definicja. Należy dodać, że bezpieczeństwo do-

tyczące jednostek, jak i całych grup społecznych, dotyczy ujęcia *Human Security*. W taki sposób traktowane kwestie bezpieczeństwa stanowią część pedagogiki oraz spokrewnionych z nią nauk, jaką jest resocjalizacja (Klonowska 2018, s. 77–78). Oprócz tego ujęcie takie uwarunkowane jest teorią hierarchii potrzeb, według której zapewnienie bezpieczeństwa następuje zaraz po zapewnieniu potrzeb fizjologicznych, takich jak: sen, jedzenie, schronienie. Warto zwrócić uwagę, że wśród elementów charakteryzujących bezpieczeństwo istnieje nawiązanie do teorii hierarchii potrzeb A. Masłowa, na co zresztą zwraca się uwagę w literaturze przedmiotu (Czupryński 2015, s. 11–12). Należy podkreślić, że działania resocjalizacyjne, socjalizacyjne w dużej mierze biorą swój początek we właściwym wykorzystaniu potrzeb. W przypadku dużej liczby osób istnieje deprywacja potrzeby bezpieczeństwa. Z tego też względu jej zmotywowanie do jej posiadania jest krokiem do prowadzenia procesu socjalizacji lub resocjalizacji (Miler-Zawodniak 2012, s. 107). Jednocześnie należy zwrócić uwagę na fakt, że poprzez teorię hierarchii potrzeb istnieje korelacja pomiędzy resocjalizacją a socjalizacją, a tym samym pomiędzy bezpieczeństwem a socjalizacją. Następuje również korelacja pomiędzy funkcjami kontroli społecznej a socjalizacją. W tym miejscu należy zastanowić się czy osoby osadzone w Zakładzie Karnym czują się bezpieczne. Realizowanie tej potrzeby bez wątplenia wpisuje się w zagadnienie resocjalizacji, jak i socjalizacji. Chociażby z tego względu, że w poprzednim środowisku w jakim funkcjonowały osadzone, nie zawsze ona mogła zostać zrealizowana. Zaprezentowane w tekście wyniki badań mają na celu wskazanie sposobu odczuwania stopnia bezpieczeństwa przez osadzone. Tym samym uzyskana zostanie odpowiedź na kwestie związane również z zagadnieniem teorii bezpieczeństwa w rozumieniu *Human Security*, która jest częścią wspólną nauk o bezpieczeństwie i resocjalizacji.

Socjalizacja a kontrola społeczna

Pojęcie „socjalizacja” bywa rozmaicie rozumiane w zależności od ujęcia, np. przez antropologię, socjologię, pedagogikę czy psychologię (Ciosek 2003, s. 38).

W ujęciu socjologicznym „socjalizacja jest procesem wyłaniania się, kształtowania i rozwoju osobowości ludzkiej. Proces ten aktualizuje się z jednej strony w zależności od organizmu jednostki i w interakcjach z nim, z drugiej zaś w zależności od i w interakcjach ze społecznymi i ekologicznymi warunkami żywymi istniejącymi w konkretnym, historycznie określonym społeczeństwie” (Hurrelman 1994, s. 16).

Z kolei ujęcia psychologiczne definiują socjalizację jako: „proces internalizacji wartości i norm, proces introjekcji superego rodziców, proces kształtowania się pozytywnych cech charakteru, proces kształtowania się prawidłowej samooceny i realistycznego poziomu aspiracji, proces kształtowania się postaw prospołecznych [...], proces kształtowania się struktur poznawczych, głównie moralnych” (Ciosek 2003, s. 38).

Biorąc pod uwagę powyższe ujęcia, można wysnuć wniosek, iż socjalizacja jest procesem dostosowania się jednostki do życia społecznego, które M. Ciosek określa mianem „procesu gromadzenia doświadczenia społecznego, na które składa się wiedza jednostki o tym, czego społeczeństwo – ściślej zaś grupy społeczne i instytucje – oczekują od niej w określonych sytuacjach, i o tym, czego sama może oczekiwać od innych ludzi i społeczeństwa” (Ciosek 2003, s. 39). Poszczególnymi komponentami procesu socjalizacji byłyby (wg tego autora): wiedza społeczna (wartości, normy i postawy społeczne), sposoby jej przekazu, czyli mechanizmy socjalizacji (mechanizm nacisku zewnętrznego, naśladownictwa i nacisku wewnętrznego), nadawców treści społecznych i odbiorców przekazywanej wiedzy społecznej (Ciosek 2003, s. 40–52).

Według K. Hurrelmana socjalizacja jest procesem wyłaniania się, kształtowania i rozwoju osobowości ludzkiej. Proces ten aktualizuje się w zależności od organizmu jednostki i w interakcjach z nim z jednej strony, z drugiej zaś w zależności od i w interakcjach ze społecznymi i ekologicznymi warunkami żywymi, istniejącymi w konkretnym, historycznie określonym społeczeństwie. Socjalizacja oznacza proces, w toku którego istota ludzka, ze swoimi specyficznymi biologicznymi i psychicznymi dyspozycjami, staje się dojrzałą społecznie jednostką, wyposażoną w dynamicznie podtrzymywane w okresie całego życia zdolności i umiejętności skutecznego działania w obronie tak całego społeczeństwa, jak i w poszczególnych jego elementach (Hurrelmann 1994, s. 16). K. Hurrelmann precyzuje także pojęcia zawarte w swojej holistycznej definicji socjalizacji. Osobowość według niego jest to zorganizowana struktura motywacji, właściwości, cech, postaw kompetencji działania, będąca biograficznym wynikiem radzenia sobie jednostki z wymogami środowiska i własnego organizmu (Hurrelmann 1994, s. 16), zatem rozwój jednostki ludzkiej można opisać jako postępujące w czasie całego życia długotrwałe zmiany w zasadniczych elementach struktury. Drugim elementem procesu socjalizacji jest wychowanie. K. Hurrelmann podkreśla, iż należy odróżnić wychowanie od socjalizacji. Wychowanie bowiem jest dużo uboższe w swym zakresie względem socjalizacji. Wychowanie jest także procesem intencjonalnym, oznacza ono działania i czynności poprzez które pewne jednostki usiłują wpływać na rozwój osobowości innych jednostek, kształtując je zgodnie z określonymi wartościami (Hurrelmann 1994, s. 16). Autor ten definiując socjalizację, w sposób dogłębny skupił się na jej istocie, ukazując ją jako szereg zmian wpływających na rozwój osobowości ludzkiej. Podczas socjalizacji u człowieka wykształcają się różne cechy i typy osobowości, które mogą ulegać zmianie w trakcie przechodzenia przez kolejne fazy życia. Jednostka ludzka nabywa umiejętności rozumienia i radzenia sobie w sytuacjach społecznych. Niepodważalne jest, iż proces socjalizacji jest istotny w rozwoju człowieka, a jego przebieg ma ogromny wpływ na jego całe życie. Ludzie wychowują się w bardzo zróżnicowanych środowiskach, a normy oraz reguły w nich panujące zostają często przez jednostkę zinternalizowane. Socjalizacja przygotowuje człowieka do harmonijnego współżycia społecznego.

Kontrola społeczna jest to system społecznych sankcji negatywnych i pozytywnych oraz agend grup, organizacji, instytucji – stosujących takie sankcje (Sztompka 2002, s. 415). Kontrola społeczna jest więc skierowana dla osób, które nie zinternalizowały w stopniu wystarczającym wzorów swojej kultury. Gdy podczas socjalizacji nie wytworzył się u jednostki oczekiwany system wartości i zachowań, to decydująca staje się skuteczność systemu sankcji społecznych. Aby doszło do zastosowania sankcji społecznej, czyn dewiacyjny, przestępczy musi zostać wykryty, musi być także przypisany danej jednostce. Istotne jest, iż nie każdy czyn dewiacyjny jest odbierany w sposób negatywny przez społeczeństwo. Wymiar sankcji społecznych zależy od pozycji społecznej sprawcy, tego jak ważne normy zostały naruszone oraz występowania okoliczności łagodzących lub wyłączających. Na zastosowanie sankcji może mieć także wpływ zachowanie sprawcy po dokonaniu czynu, chęć udzielenia pomocy ofierze, naprawienia szkód czy wyrażenia skruchy. Nadmierne lub zbyt pochopne stosowanie kar prowadzić może do dysfunkcyjnych konsekwencji. Ludzie obawiają się kar, zarówno tych cielesnych, jak i wpływających na psychikę jednostki. Jednostka funkcjonująca w danym społeczeństwie boi się odrzucenia, wyśmiania, szyderstwa, izolacji towarzyskiej – taki rodzaj sankcji ma charakter symboliczny i uderza w dobrostan biologiczny jednostki (Sztompka 2002, s. 411).

Warto zwrócić uwagę, że działania wpisujące się w kontekst kontroli społecznej stanowią narzędzie gwarantujące bezpieczeństwo pojedynczych osób, jak i całych grup społecznych. Na podstawie wyżej zawartej informacji można wywnioskować, że system kontroli społecznej ma na celu wyrugowanie czynów dewiacyjnych. W przypadku, kiedy tego rodzaju czynny mają wymiar destrukcyjny w stosunku do całej grupy społecznej jak i poszczególnych jej członków, powodują zmniejszenie ich skali. Tym samym ogólny poziom bezpieczeństwa ulega poprawie. Szczególnie widoczne jest to na poziomie grup społeczności lokalnych, w których dzięki swojej wysokiej organizacji wywierają wpływ na swoich członków (Wolski 2018, s. 175–176).

Przeprowadzono wśród skazanych badania, które pokazały, iż bardziej dotkliwa jest dla nich symboliczna wymowa więzienia, czyli poczucie odrzucenia, wykluczenia ze społeczności, odebrania autonomii niż sam fakt pozbawiania wolności. Człowiek przebywający w jednostce penitencjarnej traci kontakt, bliskość z osobami ważnymi. W ich miejsce stara się w rzeczywistości społecznej, w której przebywa, odnaleźć nowych ważnych innych. Łatwo socjalizuje się wtedy w grupach przestępczych i dewiacyjnych. Wśród innych osadzonych odnajduje wsparcie i przyswaja ich wartości kulturowe. Sytuacja ta prowadzi do wstąpienia w rolę przestępczą. Jednostka internalizuje wzory oraz przyswaja wartości panujące w danej grupie, co prowadzi do pogłębienia demoralizacji.

Adaptacja do warunków więziennych

Izolacja więzienna to „odłączenie od społeczeństwa w celu wykonania kary za popełnione przestępstwa” (Orzechowska 2008, s. 47). Jest to sytuacja trudna, będąca efektem decyzji podjętej przez inne osoby, czyli ma charakter przymusu zewnętrznego. Skazany, wchodzący w środowisko więzienne, jest najczęściej człowiekiem ukształtowanym, posiadającym określone cechy osobowościowe, doświadczenia życiowe oraz pamięć powiązań z otoczeniem, do którego przynależał. Te czynniki mogą sprzyjać bądź utrudniać więzienną adaptację (Ciosek 2003, s. 211).

Przymusowy pobyt w zakładzie karnym może być źródłem frustracji. Niezaspokojone potrzeby biologiczne i psychiczne wywołują zjawisko deprivacji (Waligóra 1984, s. 56). Pozbawienie wolności wzbudza u skazanego poczucie skrzywdzenia oraz negatywne emocje typu: lęk, smutek, rozpacz, poczucie bezradności, gniew, nienawiść. Uczucia te powodują sytuacje konfliktowe, niekorzystnie wpływające na kondycję psychofizyczną osadzonych. Skumulowanie tych emocji często znajduje ujście (rozładowanie) poprzez agresję i autoagresję (Nawój 1998, s. 34–36). Dlatego – zdaniem M. Cioska (2003, s. 211) – do środowiska więziennego lepiej przystosowani są przestępcy wielokrotni, posiadający bogatsze doświadczenie i wyuczone już mechanizmy adaptacyjne, choć i oni przechodzą tzw. ochronny lub regresywny typ przystosowania, polegający na obniżeniu poziomu aspiracji w sytuacji zwiększonych ograniczeń środowiska oraz pogodzenie się z istniejącymi warunkami życia.

Uwięzienie pozbawia dopływu bodźców sensorycznych, możliwości zindywidualizowanego zaspokajania potrzeb, informacji.

Adaptacja do warunków totalnych – zdaniem E. Goffmana (za: Derczyński, Jasińska-Kania, Szacki 1975; Ciosek 2003, s. 212–213) – może przybrać różne formy:

- a) wycofanie się z sytuacji – typ przystosowania polegający na odcięciu się od otoczenia i koncentracji na sobie, zobojętnienie na sprawy innych. Ta strategia prowadzić może do ucieczki w marzenia i idealizację, do egocentryzmu, więziennego infantylizmu, a nawet ostrej depersonalizacji i autyzmu;
- b) taktyka buntu – przyjmująca postać bezkompromisowej, jawnej postawy oporu i wrogości wobec personelu (typowa zwłaszcza dla pierwszej fazy uwięzienia) lub postać utajnionej niechęci znajdującej wyraz w uczestnictwie w podkulturze (obie formy zwykle kontaminują);
- c) zadomowienie – to taktyka typowa dla recydywistów, polegająca na stworzeniu sobie w więzieniu możliwości swobody działania i znośnych warunków egzystencji. Taki typ taktyki najczęściej obierają skazani odporni psychicznie lub przyzwyczajeni do warunków więziennych, o przewadze orientacji poznawczej nad emocjonalną, często psychopaci;

- d) konwersja – to postawa pozornej uległości wobec służb więziennych, wiążąca się z poszukiwaniem sytuacji jak najbardziej korzystnej dla siebie (porównywana do funkcji kapo w obozach koncentracyjnych);
- e) zimna kalkulacja – to kombinacja różnych sposobów adaptacji więziennej, głównie techniki zadomowienia i konwersji. Polega na wykorzystywaniu przez więźnia tajemnic, słabostek personelu oraz zwyczajów więźniów w celu uzyskania zakazanych oficjalnie gratyfikacji.

Jadwiga Sikora wskazuje na istnienie jeszcze innej techniki – tzw. mechanizmu hamowania procesu przeżywania sytuacji trudnej – polegającej na unikaniu myśli i rozmów o życiu na wolności, kształtowaniu postawy obojętności wobec życia poza więzieniem i spędzaniem czasu na wykonywaniu różnych zajęć (Sikora 1973).

Izolacja więzienna jest czynnikiem bezpośrednio wpływającym na powstawanie stanów nerwicowych, utrudniającym wychowawcze oddziaływanie na więźniów i zmniejszających siłę przystosowania skazanego do życia w środowisku otwartym (Bałandynowicz 1995, s. 14–15). Może ona również powodować nasilenie psychopatologicznych objawów występujących przed osadzeniem, bądź powodować symptomy, które wcześniej nie występowały. Samookaleczenie niejednokrotnie stanowi przepustkę do awansu w hierarchii więziennej subkultury, co pozwala na wyegzekwowanie uprzednio nieosiągalnych żądań wśród osadzonych, jak i personelu. Jest również przejawem bezzadności wobec deprecjacji godności, deprywacji podstawowych potrzeb, degradacji społecznej. Autoagresja może być również efektem stygmatyzacji przez grupę (Bartczak-Praczkowska, Barwińska-Gojawczyńska 2004, s. 13–21).

Sytuacja osadzonych kobiet

Obecnie w Polsce w zakładach karnych oraz aresztach śledczych przebywa ponad 2800 kobiet. Największe placówki mieszczą się w Krzywańcu, Grudziądzu, Czersku i Lublińcu. W ciągu ostatnich lat obserwuje się ciągły wzrost liczby skazanych kobiet. W roku 2001 wynosiła ona 2038, a w 2013 już 2832, co wskazuje na zdecydowaną tendencję wzrostową. Przekrój przestępstw, za które są skazywane kobiety, jest dość szeroki, jednak do najrzadszych należą te z użyciem przemocy. Według statystyk bowiem najczęstszymi są kradzieże, posiadanie narkotyków, oszustwa, włamania oraz przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu – w tym zabójstwa¹. W wielu przypadkach kobiety dokonują zabójstwa na wieloletnich partnerach, mężach, konkubentach, którzy – według zeznań – niejednokrotnie znęcali się nad nimi oraz dziećmi. Także większość kwalifikacji tych czynów to zbrodnie

¹ <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-kobiet/50869,Przestepczosc-kobiet.html>, dostęp 13.06.2018, godzina 17.30

w afekcie lub w samoobronie, a średni wymiar kary za to przestępstwo wynosi od 8 do 10 lat pozbawienia wolności. Dawniej kobiety nie odbywały kary pozbawienia wolności w osobnych zakładach karnych, lecz w tych samych placówkach co mężczyźni, jedynie w specjalnie wydzielonych oddziałach. Obecnie kierowane są do wyodrębnionych dla nich instytucji totalitarnych, w których nie ma skazanych mężczyzn. Jeśli chodzi o specyfikację odbywania kary, to kobiety przede wszystkim kierowane są do zakładów typu półotwartego, pod warunkiem, że względy bezpieczeństwa oraz poziom demoralizacji nie przemawiają za odbywaniem kary w innym zakładzie. Szczególny sposób traktowania kobiet w zakładach karnych związany jest także z macierzyństwem. Przebywanie dziecka wraz z matką w zakładzie karnym jest zgodne z Deklaracją Praw Dziecka (dziecko ma prawo do opieki macierzyńskiej i życia rodzinnego). W Polsce funkcjonują dwa zakłady przeznaczone dla skazanych matek i ich dzieci, są to: Zakład Karny nr 1 w Grudziądzu (w którym istnieje jedyny oddział położniczo-ginekologiczny i Dom Małego Dziecka) oraz Zakład Karny w Krzywańcu (na terenie którego jest zlokalizowany Dom Matki i Dziecka).

W przypadku kobiet pozbawionych wolności, a mających dzieci, ustawodawca przewidział reakcję pomocową w art. 874 k.k.w. W celu umożliwienia matce pozbawionej wolności sprawowania stałej i bezpośredniej opieki nad dzieckiem organizuje się przy zakładach karnych domy dla matki i dziecka, w których dziecko może przebywać na życzenie matki do ukończenia trzeciego roku życia, chyba że względy wychowawcze lub zdrowotne, potwierdzone opinią lekarza albo psychologa, przemawiają za oddzieleniem dziecka od matki albo za przedłużeniem lub skróceniem tego okresu (Kodeks Karny Wykonawczy 1997, s. 283).

Kobieta ciężarna i matka w zakładzie karnym postrzegana jest w sposób szczególny. Wpływa na to jej odrębność psychofizyczna i fizjologiczna w tym okresie, a także specyfika spełnianej przez nią roli (Reczek 1996, s. 225). Według regulaminu wykonywania kary pozbawienia wolności kobiety ciężarne i karmiące, a także matki przebywające w zakładzie karnym ze swoimi dziećmi, mają zapewnioną specjalistyczną opiekę – to lekarz określa częstotliwość świadczeń zdrowotnych, wydaje także zalecenia dotyczące wyżywienia dietetycznego czy ilości spacerów oraz kąpiei. Ciężarne skazane są przenoszone na dwa miesiące przed terminem porodu do szpitalnego oddziału ginekologiczno-położniczego w zakładzie karnym lub areszcie śledczym. Ponadto kobiety karmiące lub ciężarne mają prawo do dokonywania dodatkowych zakupów w kantinie oraz częstszych spacerów. Wobec takich osadzonych nie stosuje się kar dyscyplinarnych, takich jak umieszczenie w celi izolacyjnej na okres do 28 dni oraz nie można pozbawić ich możliwości otrzymywania paczek żywnościowych czy dokonywania zakupów artykułów żywnościowych. W zakresie środków przymusu bezpośredniego w stosunku do kobiet w widocznej ciąży funkcjonariusze mogą używać jedynie siły fizycznej w postaci technik obezwładnienia. Na prośbę kobiet, które sprawują opiekę nad dziećmi do lat 3, za zgodą Sądu Rodzinnego można pozwolić na sprawowanie opieki nad

małoletnimi w specjalnie stworzonych domach matki i dziecka organizowanych przy wskazanych zakładach karnych. Umieszczenie dziecka w takim domu wymaga także zgody ojca, jeżeli posiada on pełnię praw rodzicielskich. W wypadku gdy nie ma zgody, decyzję podejmuje Sąd Rodzinny, mając na względzie przede wszystkim szeroko rozumiany interes dziecka.

Kobiety mają także prawo do skorzystania z odroczenia wykonywania kary pozbawienia wolności. Odroczenie to może być udzielane wielorazowo. Założeniem stosowania takiego odstępstwa jest fakt sprawowanie stałej i bezpośredniej opieki nad dzieckiem. Przepis ten ma na celu uniknięcie ciężkich skutków dla dziecka oraz rodziny skazanej².

Bezpieczeństwo skazanych kobiet – badania własne

Biorąc pod uwagę powyższe, należy zastanowić się czy w związku z izolacją więzienną, adaptacją do warunków więziennych i procesem resocjalizacji, któremu są poddawane, skazane kobiety czują się bezpiecznie. Badania ankietowe zostały przeprowadzone na próbie 2843 kobiet przebywających w zakładach karnych na terenie Polski. Wzięły w nich udział jednostki z okręgu Bydgoszczy, Gdańska, Katowic, Koszalina, Krakowa, Lublina, Łodzi, Opola, Poznania, Rzeszowa, Szczecina, Warszawy oraz Wrocławia. Badania zostały przeprowadzone według ściśle określonych procedur, aby zapewnić ich właściwą realizację w okresie od 21 do 23 marca 2018 r.. Szczegóły dotyczące godziny oraz sposobu organizacji badań ustalili dyrektorzy jednostek w porozumieniu z właściwymi dla nich dyrektorami okręgowymi Służby Więziennej. Dyrektorzy jednostek zobowiązali się także do kontrolowania sprawnego i bezpiecznego przebiegu badań, w których udział miały wziąć wszystkie skazane, w tym także skazane pracujące. Kobiety zostały poinformowane o poufności oraz anonimowości badań, w których biorą udział. Badania zostały przeprowadzone w wyznaczonych pomieszczeniach – świetlicach – w grupach dostosowanych do warunków pomieszczenia. Funkcjonariusze odpowiedzialni za ich przebieg nadzorowali jego prawidłowy przebieg, zwracając uwagę przede wszystkim na indywidualizm w wypełnianiu ankiet oraz brak konsultacji w kwestii odpowiedzi z innymi osadzonymi czy funkcjonariuszami.

Istotną częścią badań prowadzonych na gruncie nauk społecznych jest ustalenie hipotezy badawczej. Zdaniem Tadeusza Kotarbińskiego stanowi ona wszelkie twierdzenia tylko częściowo uzasadnione. Z tego też względu hipotezy stanowią pewnego rodzaju domysł, przy pomocy którego określone dane są tłumaczone (Plich, Bauman 2001, s. 46). Oznacza to, że ich udowodnienie lub obalenie jest koniecznością. Na potrzeby przeprowadzonych badań założono, że kobiety znaj-

.....

² <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/zaklad-karny-w-krzywancu-kobiety-w-warunkach-izolacji-penitencjarnej>, dostęp dnia 13.06.2018, godzina 17.50

dujące się w Zakładach Karnych czują się bezpiecznie. Tym samym w ich życiu są realizowane podstawowe potrzeby ujęte przez A. Masłowa w teorii hierarchii potrzeb. W kontekście nauk o bezpieczeństwie w rozumieniu *Human Security* zaspokajanie tej potrzeby powoduje, że w praktyce funkcjonują wszelkie aspekty związane z zapewnieniem bezpieczeństwa osadzonemu. Warto przypomnieć, że w przypadku Zakładów Karnych za ten stan rzeczy odpowiadają funkcjonariusze straży więziennej oraz wychowawcy i opiekunowie. W przypadku resocjalizacji wyniki badań wskazują na powodzenie procesu modyfikacji osobowości.

W prowadzonych badaniach przyjęto następujące hipotezy badawcze:

- a) Osadzone kobiety nie odczuwają większych zagrożeń własnego bezpieczeństwa.
- b) Osadzone kobiety czują się bezpiecznie w relacjach z funkcjonariuszami służby więziennej.
- c) Osadzone kobiety w większości przypadków obdarzają zaufaniem funkcjonariuszy służby więziennej.

Uzupełnieniem powyższych stanowią hipotezy szczegółowe:

- a) W jednostkach penitencjarnych dochodzi do zdarzeń mogących wpłynąć na obniżenie poczucia bezpieczeństwa, a sprawcami takich występków są zazwyczaj inne kobiety, jednak osadzone czują się bezpiecznie w celach mieszkalnych, jak i poza nimi.
- b) Relacje osadzonych kobiet z funkcjonariuszami służby więziennej układają się na tyle dobrze, że czują się one bezpiecznie.
- c) Osadzone kobiety ufają funkcjonariuszom służby więziennej do tego stopnia, że zgłaszają pojawiające się sytuacje stanowiące dla nich zagrożenie.

Na podstawie powyższych hipotez zostało stworzone czternaście pytań. Pierwsze sześć ma charakter metryczki, której zadaniem jest nie tylko określenie wieku, stanu cywilnego, ale również istotnych z punktu widzenia osadzonych kwestii, jak np.: określenie grupy kwalifikacyjnej, rodzaju placówki więziennej. W dalszej kolejności były to pytania związane z powyżej przedstawionymi hipotezami. Dotyczyły one takich kwestii jak:

- a) Określenie czy w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności wystąpiły zagrożenia dla osadzonych.
- b) Określenie czy sprawcami zdarzeń byli funkcjonariusze SW, osadzone kobiety lub osadzeni mężczyźni.
- c) Klasyfikacja popełnionego zdarzenia odpowiedzialnego za pojawienie się braku poczucia bezpieczeństwa u osadzonych.
- d) Określenie czy badane były świadkami popełnienia zabronionego czynu oraz jaki był ich charakter oraz czy został on popełniony przez funkcjonariuszy służby więziennej, osadzone kobiety lub osadzonych mężczyzn.
- e) Określenie czy badane czują się bezpiecznie w celi mieszkalnej oraz poza nią.
- f) Określenie czy osadzone kobiety zgłaszają zagrożenie dla bezpieczeństwa funkcjonariuszom służby więziennej.

Na podstawie powyższych pytań można określić jaki stopień bezpieczeństwa jest postrzegany przez kobiety osadzone w Zakładzie Karnym. Ma to duże znaczenie zarówno z punktu widzenia resocjalizacji, jak i nauk o bezpieczeństwie z punktu widzenia *Human Security*.

Poczucie bezpieczeństwa skazanych kobiet – wyniki badań

Analizując dane uzyskane w przeprowadzonych badaniach dotyczących poczucia bezpieczeństwa wśród kobiet przebywających w jednostkach penitencjarnych, należy stwierdzić, iż większość kobiet czuje się bezpiecznie podczas odbywania kary izolacyjnej. Na tak wysoki procent kobiet deklarujących brak wystąpienia zagrożeń w trakcie odbywania kary największy wpływ ma prawidłowo wykonywana praca funkcjonariuszy służby więziennej, którzy czuwają nad bezpieczeństwem oraz prawidłowym tokiem odbywania kary. We wszystkich grupach wiekowych oraz podgrupach klasyfikacyjnych osadzone kobiety w zdecydowanej większości zgłosiłyby wystąpienia zdarzeń stwarzających zagrożenie dla ich bezpieczeństwa. Na pytanie, czy zgłosiłaby Pani zagrożenie dla bezpieczeństwa osobistego lub współosadzonej, gdyby wystąpiła sytuacja niebezpieczna? – 67% ankietowanych odpowiedziało „tak”, a 33% „nie”. Takie wyniki wskazują na bezapelacyjnie prawidłową pracę służb więziennych, które poprzez swoje zachowanie i pełnione obowiązki zyskują zaufanie oraz przychylność osadzonych kobiet.

W badaniach uzyskano dane wskazujące na problem niskiego wykształcenia skazanych, co może mieć wpływ na popełnione przestępstwa oraz na życie po odbyciu kary. Odkryta została w tym obszarze pewna zależność – im młodsze kobiety, tym niższy poziom wykształcenia. Może ona być związana z niechęcią do systemu szkolnictwa. Młode kobiety często nie upatrują w dobrym wykształceniu możliwości znalezienia godziwej pracy oraz zarobków. W takich sytuacjach wychowawcy penitencjarni powinni rozmawiać z osadzonymi i tłumaczyć im istotę rozwoju osobistego, zdobywania wykształcenia oraz kwalifikacji, które w dzisiejszych czasach są bezwzględnie konieczne w znalezieniu dobrej pracy. Dlatego też wychowawcy przykładają ogromną wagę do uświadamiania kobiet w kwestiach możliwości podejmowania edukacji, nauki szkolnej, edukacji ukierunkowanej bądź kursów zawodowych, jakie oferują jednostki penitencjarne.

Biorąc pod uwagę stan cywilny osadzonych, najwięcej kobiet jest stanu wolnego – co wskazywać może na spadek wartości instytucji małżeństwa oraz wartości rodzinnych. Z badań wynika także, iż kobiety pozostające w związkach konkubenckich, rozwiedzione oraz będące pannami częściej niż mężatki popełniają przestępstwa. Zależność ta może wskazywać na załamanie ponadczasowej wartości jaką jest rodzina. Wynik taki wskazuje także na to, iż kobiety będące w stałych małżeńskich relacjach rzadziej dopuszczają się przestępstw zagrożonych karą pozbawienia wolności.

Badania potwierdziły zasadę, że kobiety najczęściej umieszczane są w zakładach karnych typu półotwartego, jeżeli względy bezpieczeństwa nie stanowią inaczej. Najrzadziej kobiety trafiają do jednostek typu otwartego. Należy zauważyć, iż kobiety w zdecydowanej większości nie odczuwają zagrożeń dla poczucia własnego bezpieczeństwa. W jednostkach penitencjarnych najczęściej dochodzi do zdarzeń związanych z grożeniem, obrażaniem oraz wulgaryzmami, a sprawcami takich występków są zazwyczaj inne kobiety. Między osadzonymi często dochodzi do zabierania lub używania rzeczy bez pozwolenia właścicielki oraz zabierania lub używania produktów żywnościowych oraz papierosów bez jej zgody. Mimo liczego występowania takich zdarzeń osadzone czują się bezpiecznie zarówno w celach mieszkalnych, jak i poza nimi. Biorąc pod uwagę mnogość sytuacji związanych z grożeniem, wulgaryzmami czy zabieraniem rzeczy, zasadne jest angażowanie kobiet w codzienne życie jednostek oraz aktywność fizyczną – tak, aby nie pozostawiać im zbyt wiele czasu wolnego, który był dotychczas nieprawidłowo wykorzystywany. Według art. 135 § 1 kkw w zakładach karnych organizuje się zajęcia kulturalno-oświatowe, wychowania fizycznego i sportowe oraz pobudza aktywność społeczną skazanych w celu stworzenia warunków odpowiedniego spędzenia czasu wolnego. Zgodnie z art. 136 § 1 kkw skazanym można zezwolić na tworzenie zespołów w celu prowadzenia działalności kulturalnej, oświatowej, społecznej i sportowej, jak również na nawiązywanie kontaktów oraz współdziałanie z odpowiednimi organizacjami i instytucjami.

Uzyskane dane jednoznacznie wskazują, że kobiety osadzone w Zakładach Karnych niezależnie od ich typów czują się bezpiecznie. W dużej mierze wyniki są zaskakujące. Zaprzeczają one przekonaniu, że odbywanie kary pozbawienia wolności w polskich placówkach penitencjarnych związane jest ze znacznym odsetkiem przemocy pomiędzy osadzonymi kobietami i pomiędzy osadzonymi kobietami a funkcjonariuszami służby więziennej. Opinia taka spowodowana jest przepełnieniem w polskich więzieniach, co uniemożliwia zachowanie intymności i istnienie nieformalnych struktur więziennych niejednokrotnie określanych jako „drugie życie”. Niemniej kwestia braku korelacji pomiędzy uzyskanymi wynikami badań a przekonaniem o dużej skali przemocy w placówkach penitencjarnych wymaga przeprowadzenia odpowiednich badań. Istotne jest to, że uzyskane wyniki świadczą o wysokim poziomie funkcjonowania służby więziennej, jak i całego systemu odpowiedzialnego za zapewnienie bezpieczeństwa oraz prowadzenie procesu resocjalizacji. Należy dodać, że duży stopień odczuwalnego osobistego bezpieczeństwa bez wątpienia przyczynia się do zmiany dotychczasowego modelu życia przez osoby odbywające karę pozbawienia wolności. Warto przypomnieć, że duża ich część w trakcie pobytu na wolności nie miała zaspokojonej tej podstawowej potrzeby. Wskazanie, że jest inaczej, jest ważnym i trudnym do przecenienia elementem resocjalizacji.

Rekomendacje

Przedstawione tezy w tej części tekstu dotyczą polepszenia kwestii funkcjonujących na pograniczu bezpieczeństwa i resocjalizacji. Ich wynikiem powinien być wyższy poziom bezpieczeństwa. Jednocześnie poprzez edukację należy podkreślić, że zapewnienie sobie tej potrzeby – w rozumieniu A. Masłowa – jest istotnym elementem życia również na wolności. Właśnie poprzez uświadamianie i pokazywanie sposobów zachowania dokonuje się proces resocjalizacji, skutkujący lepszym życiem na wolności i tym samym zapobieganiu ponownemu powrotowi do zakładu karnego. Takie podejście całkowicie tożsame jest z twierdzeniem Leśława Pytki, który zauważył, że „Konstruując programy naprawcze lub doskonalące funkcjonowanie systemu społecznego określonego kraju, jego regionu itp., powinno wychodzić się od poziomu najniższego – bytu fizycznego konkretnych ludzi w ich uwikłaniach ekonomicznych, przechodzić przez inne poziomy (kształtowanie dobrostanu jednostek i grup) i dochodzić do ich systemu norm i wartości. Jednakże konieczny jest ruch i myślenie w drugą stronę, proponowane przez tzw. idealistów czy utopistów. Należy zacząć od naprawy wewnętrznej jednostek i grup ludzkich, od dekonstrukcji ich nawyków myślenia i wartościowania świata poprzez wizję »nowego ładu«, wdrażać nowe rozwiązania społeczno-ekonomiczne i antropologiczne, odchodzić od stereotypu »byt kształtuje świadomość« na rzecz tezy przeciwnej” (Pytka 2010, s. 44). Cytat ten wskazuje, że poprzez pracę u podstaw można wskazać sposoby właściwego postępowania. Idąc tym tropem, trzeba określić wytyczne na następujących poziomach:

- a) Uświadamiania, a więc edukacji kobiet odbywających karę pozbawienia wolności o konieczności zapewnienia sobie oraz swoim bliskim poczucia bezpieczeństwa.
- b) Uświadamiania i zgłaszania przez osadzone kobiety, że zdarzenia mogące wywołać uszczerbek na zdrowiu, własności itp. nie są niczym złym, przeciwnie mogą one ocalić zdrowie i życie.
- c) Wskazanie sposobów uzyskania pomocy od instytucji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo (policja, straż miejska, straż pożarna, różnego rodzaju telefonny zaufania).
- d) Pokazanie w jaki sposób można zwrócić na siebie uwagę innych ludzi w razie wystąpienia zdarzenia skutkującego utratą bezpieczeństwa swojego i bliskich. Edukacja taka powinna dotyczyć najczęściej występujących zdarzeń w stosunku do kobiet, czyli:
 - a) Przemocy seksualnej.
 - b) Przemocy fizycznej.
 - c) Zabieranie lub używanie przez inne osoby swoich rzeczy bez pozwolenia.
 - d) Reagowanie na groźby, obrażanie i wulgaryzmy.

Takie zdarzenia najczęściej występują w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. Jeżeli przeprowadzone badania wskazują, że mogą one występować w zakładach karnych, gdzie istnieje duża kontrola ze strony funkcjonariuszy służby więziennej, to na wolności mogą one mieć o wiele poważniejszy charakter. Poza powyższymi aspektami dobrym pomysłem jest wprowadzenie edukacji z zakresu udzielania pierwszej pomocy. W trakcie przebywania w placówce penitencjarnej osadzone kobiety mogą uzyskać taką pomoc ze strony funkcjonariuszy służby więziennej, jak i wychowawców. W trakcie życia na wolności takie podstawowe umiejętności mogą decydować o przeżyciu, chociażby dlatego, że pogotowie czy też straż pożarna przyjeżdża po jakimś dłuższym czasie.

Kwestia edukacji bez wątpienia będzie wzmocniona przez duże odczuwanie bezpieczeństwa w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności. Tym samym zostanie połączona praktyka z teorią. W związku z tym poczucie bezpieczeństwa przez kobiety w okresie odbywania kary pozbawienia wolności ma duże znaczenie dla całego procesu resocjalizacji, zaś w niektórych przypadkach nawet socjalizacji. Z tego też powodu należy dążyć do wzmocnienia tego procesu i to zarówno ze strony funkcjonariuszy służby więziennej, jak i osadzonych współwięźniów, zarówno płci żeńskiej, jak i męskiej. W pierwszej kolejności kobiety muszą wiedzieć, że mogą liczyć na pomoc wszystkich pracowników zatrudnionych w placówce penitencjarnej i to niezależnie od zdarzenia jakie ma miejsce. Dodatkowo należy wzmacniać wszelkie działania zmierzające do zachowania anonimowości przekazywania takich informacji. W zakresie zachowania bezpieczeństwa ze strony funkcjonariuszy należy wypracować schemat przestrzegania odpowiednich procedur. W tym celu powinien być stały monitoring pracy funkcjonariuszy służby więziennej poprzez system indywidualnych kamerek. Chodzi o takie same rozwiązania, jakie obecnie wdrażane są w Policji (Borowski 2018). W przypadku funkcjonowania takiego systemu musi zapanować przekonanie wśród służby więziennej oraz osadzonych, że dzieje się tak z powodu dbania o ich bezpieczeństwo. Dodatkowo funkcjonowanie takiego monitoringu musi odbywać się z poszanowaniem danych osobowych oraz zachowaniem anonimowości w niektórych sytuacjach, jak np. przekazywanie informacji o zachodzącym zdarzeniu przeciwko bezpieczeństwu. Innym sposobem na wzmocnienie dotychczasowego poziomu poczucia bezpieczeństwa jest wprowadzanie systemu nagród dla funkcjonariuszy służby więziennej. Nagrody finansowe oraz prestiżowe, jak np. dyplomy lub inna forma wyróżnienia ze strony przełożonych, wpłynię na zwiększenie efektywności wykonywanych obowiązków.

Popieram w pełni przekonanie Marka Konopczyńskiego, który zauważa, że instytucje zajmujące się jednostkami socjalnymi „powinny również nieść realną pomoc, a nie ograniczać się wyłącznie do ich karania i izolowania społecznego” (Konopczyński 2008, s. 18). Niezależnie bowiem od traktowania przez więźniów życia za murami jako swoistego stylu życia, niezależnie od istnienia podkultury więziennej, niezależnie wreszcie od stanowisk negujących zasadność resocjalizacji, na uwagę zasługują te działania, które podejmuje się w celu autentycznej

próby powtórnej socjalizacji (lub nawet – należałoby powiedzieć – pierwotnej socjalizacji) więźniów. Przeciwwstawiając się postmodernistycznemu marazmowi i przekonaniu o utracie tożsamości przez człowieka, jak również rozumowaniu degradującemu człowieka i jego wytwory, M. Konopczyński głosi potrzebę wprowadzenia w zakładach poprawczych i penitencjarnych twórczej resocjalizacji, którą rozumie jako „kreatywną działalność resocjalizacyjną prowadzoną za pomocą opracowanych metod kulturotechnicznych i metod wspomagających” (Konopczyński 2008, s. 20). Zdaniem tego autora, tożsamość nie jest pozbawiona możliwości jej modyfikacji: „Powinna ona jednak polegać na rozwoju nowych parametrów tożsamości człowieka, a nie wyłącznie na próbach wygaszania i eliminowania zastanych” (Konopczyński 2008, s. 105). Reasumując, działania wobec skazanych kobiet powinny zatem koncentrować się wokół następujących obszarów:

1. Edukacji w zakresie zapewnienia sobie bezpieczeństwa w zakładzie karnym, jak i na wolności.
2. Edukacji zachowań prospołecznych w zakresie zapewnienia sobie i bliskim bezpieczeństwa w jak najszerszym aspekcie, w tym umiejętność korzystania z instytucji odpowiedzialnych za nie, korzystania z różnego typu telefonów zaufania, a nawet z podstaw udzielania pierwszej pomocy przedmedycznej.
3. Ugruntowanie wysokiego poziomu poczucia bezpieczeństwa wśród kobiet odbywających karę pozbawienia wolności poprzez wprowadzenie systemu monitoringu wzorowanym na rozwiązaniach wprowadzanych w Policji.
4. Nagradzanie i odznaczanie funkcjonariuszy służby więziennej za wzorową pracę penitencjarną w zakresie reagowania na zdarzenia przeciw bezpieczeństwu osadzonych.

Abstract: Security of convicted women in penitentiary units

Security is one of the most important needs that a person has to meet. This has been well reflected in A Maslov's theory of hierarchy of needs. The term "security" itself is defined in the field of security studies. The term *Human Security* refers to the security level of each person. It is in this respect that it can be considered in social sciences, including at the social rehabilitation level.

Therefore, security concerns issues such as: socialization, social control, which directly affect the process of changes made during the period of imprisonment. Own research on the sense of security among women staying in prison breaks away from the common stereotype that acts of violence are common in penitentiary institutions. For many women, this is the first time that such a sensation has occurred, which is associated with the deprivation of this need in everyday life. Reinforcing the sense of security in the institutions by educating, motivating and controlling prison guards results in the fact that the process of social rehabilitation (in some cases socialization) leads to the emergence of a need for security among women serving prison sentences. The presented approach to the issues raised takes place in the field of social rehabilitation studies, although in many cases it uses terms derived from security studies.

Key words: prison sentence, penitentiary facilities, social rehabilitation, socialization, social control, security, hierarchy of needs theory, prison service.

Bibliografia

- [1] Bałandynowicz A., 1996, *Probacja. Wychowanie do wolności*, Primum, Grodzisk Mazowiecki.
- [2] Bartczak-Prackowska A., Barwińska-Gojawczyńska M., 2004, *Samouszkodzenia jako forma manifestowania rozpacz*, „Biuletyn Okręgowej Izby Pielęgniarek i Położnych w Łodzi”, nr 2.
- [3] Ciosek M., 1996, *Człowiek w obliczu izolacji więziennej*, Wydawnictwo Stella Maris, Gdańsk.
- [4] Ciosek M., 2003, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, wyd. 2, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa.
- [5] Czupryński A., 2015, *Bezpieczeństwo w ujęciu teoretycznym. Bezpieczeństwo. Teoria – Badania – Praktyka*, Wydawnictwo CNBOP-PiB, Józefów.
- [6] Derczyński W., Jasińska-Kania A., Szacki J. (wyb.), 1975, *Elementy teorii socjologicznych: materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, PWN, Warszawa.
- [7] Fehler W., 2002, *O pojęciu bezpieczeństwa państwa. Bezpieczeństwo państwa i narodów w procesie integracji europejskiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- [8] Fidelus A., 2011, *W stronę resocjalizacji inkluzyjnej*, „Probacja”, 2, s. 70–86.
- [9] Hajduk E., 1999, *Układy społeczne i ich funkcje socjalizacyjne. Zarys problemów*, Lubuskie Towarzystwo Naukowe, Zielona Góra.
- [10] Hołyst B. (red.), 1984, *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, t. 1, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa.
- [11] Hołyst B., 1997, *Wiktymologia*, PWN, Warszawa.
- [12] Hołyst B., Redo S. (red.), 1997, *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, Warszawa.
- [13] Hurrelmann K., 1994, *Struktura społeczna a rozwój osobowości*, przeł. M. Roguska, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- [14] Klonowska I., 2018, *Bezpieczeństwo jako fundament budowania procesu resocjalizacji, adaptacji i reintegracji w środowisku lokalnym*, „Resocjalizacja Polska”, nr 15, s. 77–78.
- [15] Konopczyński M., 2008, *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*, PWN, Warszawa.
- [16] Kozaczuk F. (red.), 2004, *Resocjalizacja instytucjonalna: perspektywy i zagrożenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
- [17] Koziej S., 2011, „Bezpieczeństwo Narodowe”, nr 18, s. 19.
- [18] Machel H., 2006, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarniej – casus polski (studium penitencjarno-pedagogiczne)*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- [19] Majer P., *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, „Przegląd Bezpieczeństwa Narodowego” 2012, nr 12, s. 11–12.
- [20] Marczak M., Mirosław K., 2009, *Funkcjonowanie kobiet w warunkach izolacji więziennej*, [w:] *Skuteczność oddziaływań penitencjarnych*, (red.) M. Kuć, Wyd. KUL, Lublin.
- [21] Miler-Zawodniak A., 2012, *Teorie potrzeb jako współczesne teorie motywacji*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej”, nr 4, s. 107.
- [22] Nawój J., 1998, *Świat przemocy w więzieniu*, Wydawnictwo Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej, Kule.

- [23] Orzechowska A. i in., 2008, *Samouszkodzenia wśród więźniów a czynniki psychospołeczne*, „Suicydologia”, t. 4.
- [24] Plich T., Bauman T., 2001, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Żak, Warszawa.
- [25] Pytka L., 2010, *Pedagogika resocjalizacyjna w Uniwersytecie Warszawskim. Wczoraj, dziś, jutro?*, „Resocjalizacja Polska”, nr 1.
- [26] Reczek H., 1996, *Oddziaływanie wychowawcze wobec osadzonych ciężarnych i matek*, [w:] *Problemy więziennictwa u progu XXI wieku*, (red.) B. Hołyst, S. Redo, Warszawa.
- [27] Rośłoń P., Troszczyńska L., 2017, *Transdyscyplinarność badań w naukach o bezpieczeństwie i w naukach o obronności*, [w:] *Nauki o bezpieczeństwie. Wybrane problemy badań*, (red.) A. Czapryński, B. Wiśniewski, J. Zbiona, Wydawnictwo CNOBOP-PiB, Józefów.
- [28] Sikora J., 1973, *Obraz emocjonalności więźniów w świetle badań psychologicznych, biochemicznych i fizjologiczno-lekarskich*, Monografie Psychologiczne, t. 7, Polska Akademia Nauk. Komitet Nauk Psychologicznych, Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- [29] Sztompka P., 2002, *Socjologia: analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- [30] Waligóra B., 1984, *Deprywacja potrzeb u osób pozbawionych wolności*, [w:] *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, t. 1, (red.) B. Hołyst, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa.
- [31] Wolski A., 2018, *Bezpieczeństwo personalne na gruncie społeczności lokalnej*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania Ochroną Pracy w Krakowie”, nr 1(14).

Źródła internetowe

- [32] Borowski A., *Poznań – osobiste kamery na mundurach policjantów już działają w Poznaniu*, <https://policja.pl/pol/aktualnosci/169492,Poznan-Osobiste-kamery-na-mundurach-policjantow-juz-dzialaja-w-Poznaniu.html> (dostęp: 15.08.2018).
- [33] <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przestepczosc-kobiet/50869,Przestepczosc-kobiet.html> (dostęp: 13.06.2018).
- [34] <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/zaklad-karny-w-krzywancu-kobiety-w-warunkach-izolacji-penitencjarnej> (dostęp: 13.06.2018).
- [35] <https://www.sw.gov.pl/strona/ministerialny-program-pracy-wiezniow> (dostęp: 15.08.2018).

Akty prawne

- [36] Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, Dz.U. 1997, Nr 90, poz. 557.